

ОГЛЕДИ

Оливера ИЊАЦ*

ЗНАЧАЈ И УЛОГА КУЛТУРЕ У САВРЕМЕНИМ ДРУШТВИМА

Култура се као појам различито тумачи и има велики број дефиниција. Културу неки схватају као скуп симбола, затим као колективно обиљежје неког народа, вриједносни систем, начин понашања и слично.

Клифорд Герц је у књизи „Тумачење култура“ развио веома јединствену културну теорију, полазећи од хипотезе да култура не представља образце одређених понашања већ да је она „скуп контролних механизма за управљање понашањем“¹.

Полазиште ове анализе је становиште да је појединац производ друштвене средине, те да средина, уколико је адекватно уређена, обезбјеђује и вишеструки развитак појединца, те да је култура шири појам од науке, умјетности и политике².

Међутим, у основи сваке научне анализе најзначајније је правилно разумјевање основног појма, а то је, у овом случају, *култура*. К.Герц препоручује како се култура може разумјети: „Према култури је најделотворније, како се тврди, односити се као према чисто симболичком систему; треба изоловати њене елементе, спецификовати унутрашње односе међу тим елементима, а онда окарактерисати цео систем на неки општи начин...“³.

Евидентно је да је човјек зависан од културе и да култура формира оно најљудскије у њему, јер како Гиденс наводи “кад не би било културе, ми уопште не бисмо били ’људи’ на онај начин на који обично разумемо овај појам”⁴.

* Аутор је сарадник у настави на УДГ и докторант из области безбједности и међународних односа.

¹ Герц, К., *Тумачење култура*, Библиотека XX век, Београд 1998, књига I, стр.62

² Јовановић, С., *Културни образац*, Стубови културе, Београд 2005, стр.41

³ Герц, К., *Тумачење култура*, Библиотека XX век, Београд 1998, стр.62

⁴ Гиденс, Е., *Социологија*, ЦИД, Подгорица 2001, стр.26

Са аспекта социолошког одређења појма културе као начина људског постојања, М.Печујлић и В.Милић истичу да је култура „колевка настајања појединаца, њиховог формирања у људска бића“⁵. У том смислу, поменути аутори истичу да, због ширине значења појма култура, није могуће дати свеобухватна одређења културе, о чему свједочи и чињеница да постоји чак 260 различитих дефиниција културе.

Стога је сасвим оправдано што се у одређивању и објашњавању културе, научници најчешће ослањају на типологије и класификације културе.

У том смислу, М.Печујлић и В.Милић наводе дистинкцију између постојећих типологија културе која се заснива на глобалном приступу одређивања културе, односно основном одређењу њене суштине⁶.

Као најзначајније ови аутори наводе двије типологије. Прва, заснована на глобалном приступу одређења културе коју је поставила В.Милић и која обухвата: „...филозофско-антрополошки приступ који културу поима према суштини човека, психолошки приступ који је схвата према психолошким одликама појединца и социолошки приступ који културу објашњава разликом са друштвом“⁷.

Друга типологија културе на коју се позивају М.Печујлић и В.Милић, заснована на одређењу културе сходно њеном основном садржају, а чији је аутор Д.Биднеј, разликује позитивистичко, метафизичко, нормативистичко, културалистичко и натуралистичко схватање културе⁸.

Дефиниције културе у енциклопедијама наглашавају њено антрополошко значење, па се тако, рецимо, у енциклопедији „Енкарта“ (Encarta) наводи да је култура образац понашања и мишљења које људи усвајају, изграђују и дијеле у социјалним групама.

Затим, Герц указује да „култура није моћ, нешто чему се друштвени догађаји, понашања, институције или процеси могу каузално приписивати; она је контекст, нешто унутар чега се они могу појмљиво, тј.подробно описати“⁹.

Значај и улога културе се, према неким ауторима, може сублимирати закључком да се у култури манифестује суштина људског рода, стога што је „култура оно што одваја најпримитивнију људску заједницу од најпримитивније нељудске заједнице (групе)“¹⁰.

⁵ Печујлић, М., Милић, В., *Социологија*, Службени гласник, 1998 Београд, стр.169

⁶ Печујлић, М., Милић, В., *Социологија*, Службени гласник, 1998 Београд, стр.169

⁷ Ибид, стр.171

⁸ Ибид, стр.171

⁹ Герц, К., *Тумачење култура*, Библиотека XX век, Београд 1998, књига I, стр.23

¹⁰ Коковић, Д., *Пукотине културе*, Прометеј, Нови Сад 2004,стр.16

Наиме, то потврђује претпоставку да је култура заправо вид демократије коју треба усвојити као „партиципативни начин живота“¹¹, што је основно полазиште анализе значаја и улоге културе у развијеним, демократским друштвима. Истраживања психоаналитичара Сигмунда Фројда у огледу „Нелагодност у култури“ истичу особеност културе која укупним својствима доприноси да се човјек разликује од својих животињских предака¹² и наглашавају да је поштовање заједнице потврда културе појединца: „Замена моћи појединца заједницом, представља одлучан корак ка култури“¹³.

Осавремењивањем друштва дошло је до уобличавања културе и њеног укључивања у функционисање различитих подручја друштвеног живота, па се, како Д.Коковић истиче, за разумјевање културе мора узети у обзир контекст у којем се појам културе употребљава.

У развијеним демократским друштвима је евидентна повезаност културе и политике и њихов међуоднос, наводи В.Вујчић, ослањајући се, притом, на хипотезу коју су Р. Инглехарт и К. Велкел потврдили у својим истраживањима, наглашавајући да културни елементи снажније одређују ниво демократије него што демократске институције одређују културу¹⁴.

Сама суштина разумјевања циља ове научне анализе почива на запажању једног од најистакнутијих савремених теоретичара културе К.Герца, који наводи „да политика једне земље одражава концепт њезине културе“¹⁵.

Наиме, у савременој политичкој науци постоје различити приступи изучавању културе, како наводи В.Вујчић. Теоретичари културе на које се В.Вујчић позива, Лане и Ерсон, сматрају да су релевантне три савремене културолошке теорије које културу сагледавају у виду универзалних вриједности¹⁶, а то су теорија *социјалног повјерења* (енг. social capital) коју су разрадили Ф.Фукујама (1995) и Р. Путнам (1993), *теорија постматеријализма* коју је разрадио Р.Инглехарт (1977) и *нова културна теорија* чији су творци А.Вилдавски и М.Даглас.

Мишљење В.Вујчића је да су ови културални приступи веома значајни за истраживање ефеката и посљедица различитих облика културе на појединца, друштво, политику, економију, а посебно дају резултате код ширих приступа истраживањима (глобалних и компаративних) различитих ефеката културе у друштву¹⁷.

¹¹ Ибид, стр.16

¹² Фројд, С., *Нелагодност у култури* из Антрополошки огледи, Просвета, Београд

¹³ Ибид, стр.47

¹⁴ Вујчић, В., *Култура и политика*, Политичка култура, Zagreb 2008, str.54

¹⁵ Герц, К., *Тумачење култура*, Библиотека XX век, Београд 1998, књига II, стр.83

¹⁶ Вујчић, В., *Култура и политика*, Политичка култура, Zagreb 2008, str.26

¹⁷ Ибид, стр. 26

Осим тога, са аспекта истраживања значаја и улоге културе у савременим друштвима потребно је указати на сегмент културолошке теорије модернизације, а то је теорија политичке промјене и развоја. За ту теорију је важно истаћи да се, у анализама, најчешће употребљава у комбинацији са другим политичким теоријама.

Сегмент културе у теоријама модернизације

Резултати истраживања теорије модернизације, која у друштвено-економским факторима види главног покретача друштвеног развоја, указују на значај културних фактора у демократским друштвима, која у интеракцији са економским и политичким факторима чине важан сегмент у стабилним демократијама¹⁸. Ипак, потребно је нагласити да се друштвени развој, чији је култура један од неизоставних фактора, одвија према одређеном редосљеду, како В.Вујчић наводи, позивајући се на велики број истраживања спроведених у различитим дјеловима свијета.

Дакле, линеарни развој се одвија сљедећим редом: „1. друштвено-економска модернизација је основа за 2. културни развој према све већем нагласку на вредностама слободe избора и аутономије, а то заједно основа је за 3. демократизацију друштва као саставнице једног јединог процеса – људског развитака“¹⁹.

Под културним фактором се подразумјева систем вриједности односно „експресивне вриједности“²⁰ као што су слобода, толеранција, партиципација, задовољство, итд.

Узроке појављивања експресивних вриједности у друштву Р. Инглехарт и К.Велкел виде у постојању повољних егзистенцијалних услова који условљавају да жеља за аутономијом постане приоритетна²¹. Ови аутори, такође, наглашавају да би политичка култура демократских друштава без експресивних вриједности имала мањи значај, те да је, у том смислу, „успон културе која наглашава човјекову еманципацију најважнија појединачна снага која јача демократију“²².

Теза о утицају културних вриједности на друштво доказана је кроз емпиријска истраживања која су у временском интервалу од 20. година спровођена у више од 80 држава свијета, а позната су под називом,

¹⁸ Вујчић, В., *Kultura i politika*, Politička kultura, Zagreb 2008, str.57

¹⁹ Ибид, стр.61

²⁰ Вујчић, В., *Kultura i politika*, Politička kultura, Zagreb 2008, str.61

²¹ Inglehart, R., Welzel, C., *Modernizacija, kulturna promjena i demokracija*, Politička kultura, Zagreb 2007, str.60

²² Ибид, стр.250

„World Values Survey“ (WVS). То су сукцесивна истраживања базирана на испитивању ставова о религији, политици, раду, науци и технологији, породици, полу и сексуалности, васпитању, итд., стога што је „претпоставка да сви ови ставови одражавају културу поједине земље или зоне свијета у којој се свака земља налази“²³.

Прецизности ради, неопходно је истаћи да су социолошка истраживања показала да све друштвене и културне заједнице имају одређене вриједности и да, управо, социолошка истраживања друштава, у знатној мјери, почивају на концепту вриједности. Према социологу Д.Коковићу, „вредности су скуп општих уверења, мишљења и ставова о томе шта је исправно, добро или пожељно, а шта се формира и усваја кроз процес социјализације“²⁴.

Значај вриједности се огледа у томе што оне, као сегмент друштвене структуре, представљају систем одређених вјеровања о „индивидуалним и заједничким начинима понашања и друштвеним односима“²⁵.

Поред тога, поменуто истраживање је, на основу компоненти испитаних ставова, а на основу дистинкције економских и културалних разлика, доказало да се схватања и културни образци појединаца у богатим и сиромашним друштвима разликују.

В.Вујчић тврди да “култура неког друштва одражава његово укупно повијесно наслеђе, нарочито религијско”, што указује на то да религија утиче на системе вриједности савремених друштава²⁶.

Заправо, велики број научника подржава становиште да експресивне вриједности појединих друштава и региона свијета почивају на културном наслеђу, као и да те двије компоненте скупа имају утицаја на настајање и промјену културних образаца у тим земљама, односно регионима.

Полазећи од основне поставке теорије модернизације, предходни закључак имплицира истраживање повезаности утврђених културних образаца са друштвено-економским развојем, политичким развојем и процесом демократије.

На основу анализе ставова WVS-а, В.Вујчић је сублимирао велики број ставова о различитим животним питањима, у двије биполарне категорије, констатујући да се на основу тих двију категорија свако друштво може лоцирати на глобалној културној мапи²⁷. Неке од одлика те двије биполарне категорије су:

²³ Vujić, V., *Kultura i politika*, Politička kultura, Zagreb 2008, str.71

²⁴ Коковић, Д., *Пукотине културе*, Прометеј, Нови Сад 2004, стр.122

²⁵ Ибид, стр.123

²⁶ Ибид, стр.76

²⁷ Ибид, стр.73

- прва, коју чине вриједности „традиционалног ауторитета“ који подразумева традиционалне друштвене вриједности и ставове, као што су вјеровање у бога, религиозност, породица, поштовање ауторитета, итд., насупротив вриједности „секуларно-рационалног ауторитета“ као што су вјера у разум, објективно сазнање, утицај на природу, итд.
- друга, коју чине „вриједности опстанка“ као што су посвећеност раду, штедња, безбједност, технолошки напредак, итд., насупротив „експресивним вриједностима“ као што су слобода, избор, заштита природе, одрживи развој, толеранција, друштвена партиципација, итд.

Сходно чињеници да су предмет ове анализе друштва са обиљежјима „секуларно-рационалног ауторитета“ која лако усвајају „експресивне вриједности“, потребно је нагласити да се у таквим друштвима поштује и толерише различитост (нпр. хомосексуалност, итд.), да је заступљено социјално повјерење (нпр. повјерење у друге, итд.), грађанска активност (нпр. потписивање петиција, итд.), затим слобода избора и одлучивања, те аутономија.

У прилог потврди теорије модернизације је став В.Вујчића да је индустријализација условила промјену традиционалног у секуларно-рационални ауторитет и да је постмодернизација довела до културне промјене вриједности опстанка у експресивне вриједности. Ипак, не може се генерализовати да су се те културне промјене догодиле у некој држави или региону у цјелини, у прилог чему говори примјер да је у Европи 1970-их година било преко 80% појединаца који су поштовали више вриједности опстанка од експресивних вриједности. Међутим, овдје је потребно истаћи да, без обзира на културно наслеђе, друштвено-економски развој усмјерава и подстиче друштва да се развијају у истом смјеру.

У том контексту важно је истаћи функционално условљени карактер културе, јер је извјесно да постоји одређени број сегмената културе, али и оних изван ње, који условљавају једни друге и доприносе културној динамици.

Питирим Сорокин у књизи „Друштвена и културна динамика“ указује на постојање тог узрочно-функционалног аспекта културе²⁸, истичући да појединац не мора бити свјестан условљености његових дјеловања и дјеловања осталих чланова друштва, али да таква условљеност може постојати.

Према П.Сорокину „први облик социолошко-феноменолошког тумачења духовне настројености или менталитета културних феномена

²⁸ Сорокин, П., *Друштвена и културна динамика*, ЦИД, Подгорица 2002, стр.30

јесте узрочно-функционално поимање²⁹, док је други облик таквог тумачења логичко разумјевање.

У том смислу Сорокин дефинише постојање образаца логички интегрисане културе. С тим у вези он наводи системе логички интегрисане културе, а то су идеациона, чулна, идеалистичка и мјешовита, у оквиру којих опет постоје типологије.

На савремена друштва се може примјенити менталитет чулне културе који, по мишљењу П. Сорокина, „прожима нашу савремену културу“³⁰.

Елементи који одликују чулну културу се подударaju са елементима експресивних вриједности (лично и колективно задовољство, материјално благостање, прихватање и прилагођавање друштвеним нормама, развој науке, итд.).

Остала својства културе

Под осталим својствима културе подразумјевам супротно значење културе од оног које је у предходном поглављу описано, а које, свакако, има друштвени значај. Истраживање таквог својства културе се намеће зато што се вјерује да она може имати и негативан утицај на начин што подстиче и доприноси порасту насиља, друштвене радикализације и екстремизма у свијету.

У дефинисању и анализирању таквог својства културу је потребно размотрити кроз њена генерална својства³¹, полазећи од становишта да је култура, такође, и скупина предрасуда, ставова, вјеровања и концептуалних модела понашања, осјећања, идеја, знања, симбола, оријентација, итд. Карактер културе као генералног својства је, дакле, да обликује, пружа информацију, покреће на акцију и сл.

О смислу и значају културе као покретачког или контролног механизма говори Фројд у „Антрополошким огледима“: „Постојање те склоности агресији, коју можемо наслутити у себи и у других јесте, с правом претпостављамо, околност која ремети наше односе са ближњима а културу приморава на своје напоре...Култура мора све да учини како би агресивном нагону ставила оградe а њихово испољавање пригушила кроз психичке реактивне формације.“³²

Као један од узрока „негативног“ својства културе је поремећени систем вриједности. Затим, култура и идентитет могу бити злоупотреје-

²⁹ Ибид, стр.30

³⁰ Ибид, стр.54

³¹ Мацар, Љ., *Култура као чинилац и ограничење развоја*, из Зборника “Култура и развој”, ИДН, Београд 2004, стр.21

³² Фројд, С., *Антрополошки огледи*, Просвета, Београд 2005, стр.60

бљени у форми идеолошких инструмената у циљу достизања неких виших циљева што се постиже кроз подстицање јединки или група или усмјеравање њиховог понашања и дјеловања.

У том контексту веома добар примјер таквог својства културе је њен утицај на настајање и дјеловање неких врста тероризма (идеолошки, националистички, вјерски). Дакле, то је посебно карактеристично у ситуацијама гдје су неразријешена политичка и идентитетска питања па се култура појављује као мотивациони механизам за остваривање циљева насилним путем.

Објашњење начина претварања основних постулата религије у насилне сврхе заснива се на претпоставци да екстремни појединци стварају културу насиља у религијским групама служећи се, притом, одређеним оправдањима за своје деструктивне намјере. Сматра се да је то духовни амбијент за настајање вјерског тероризма, као специфичне врсте насиља која је постала главна безбиједносна пријетња на глобалном плану. Заправо, погрешним тумачењем религије ствара се менталитет у тој религијској скупини који оправдава насиље, терор, репресију и сличне појаве. Такав “вјерски фундаментализам”³³ је нешто друго у односу на вјеру, који, иако постоји током цијеле људске историје, експанзију доживљава од краја двадесетог вијека. Ове ставове потврђује и М.Кастелс, дефинишући га реактивним и реакционарним начином изградње идентитета: “...изградња колективног идентитета према идентификацији индивидуалног понашања и друштвених институција с нормама које потјечу од Божјег закона, а протумачио их је коначни ауторитет који посредује између Бога и људског рода”³⁴.

Резиме

Култура, као једна од карактеристика људског друштва, својом могућношћу да утиче на друштво, дакле, може бити посматрана као прогресивна или као регресивна сила. Наиме, култура као систем вриједности, вјеровања, потреба, понашања, симбола, итд., заслужује епитет „сила“, јер се стратешким приступом, могу програмирати културни обрасци савремених друштава, али и обрасци екстремног понашања који могу бити усмјеравани за различите циљеве.

Тежиште анализе је било доказивање улоге и значаја културе у друштвима са развијеним социо-економским и политичким условима, односно развијеним демократским друштвима у којима култура и демократија детерминишу једна другу.

³³ Castells, M., *Moć identiteta*, Golden Marketing, Zagreb 2002., str.22.

³⁴ Ибид, стр.23.

То је предмет истраживања неких од теоретичара модернизације, прије свега Роналда Инглехарта са сарадницима, који већ тридесет година (од 1977.) на емпиријски начин прате и доказују промјене друштвених ставова и вриједносних орјентација.

На основу главних ставова Инглехартове теорије модернизације, заснованих на идеји да су економски развој и култура основа за демократизацију друштва, може се констатовати да та теорија истиче „социјални значај културе“³⁵, дакле то је „посебна култура“ чије се одлике показују у институцијама друштва и у свакодневном понашању. Ту се ради о културном систему који почива на друштвеним значењима и вриједностима, те друштвеном наслеђу, који су се показали универзалнима, у смислу да су, када су једном усвојени, у великој мјери допринијело порасту човјекове способности да обогати свој живот, регулише друштво у којем живи и контролише своју околину.

Обухватнија анализа културе увелико би премашила опсег и смисао овог чланка. Кроз сагледавање актуелних теорија настојала сам да једноставно укажем да је култура један од најзначајнијих елемената друштвеног развоја.

³⁵ Williams, R., *Analysis of culture*, (chapter from *The Long Revolution*, Penguin, Harmondsworth, 1965)